

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Ե. ԵՒ Զ. ԴԱՐԵՐՈՒՆ

Հեղինակ՝ ՀԱՅՐ ՊՕՂՈՍ ԱՆԱՆԵԱՆ

Վեցետիկ, 1991, էջ 130

Հատորիկը կը պարունակէ հեղինակին քանի մը ուսումնասիրութիւնները, լոյս տեսած «Բազմավէպ»ի մէջ, 1951-1985 տարիներուն, վերահրատարակուած, մատենագիտական որոշ յաւելումներով եւ դասաւորուած ժամանակագրական կարգով: Հ. Պօղոս Վրդ. Անանեան, հեղինակ է հայ եկեղեցւոյ մասին կարեւոր ուսումնասիրութիւններու, սկսեալ քրիստոնէութեան մուտքէն ի Հայաստան մինչեւ Մեսրոպ Մաշտոցի առաքելական գործունէութիւնը: Այստեղ ան կ'ամփոփէ իր հետազօտութիւնները հայ եկեղեցւոյ մասին Ե.-Զ. դարերուն, ինչպէս Յովսէփի Կաթողիկոսի ինքնավար ընտրութիւնը եւ ձեռնադրութիւնը:

Քրիստոնեայ Հայաստան դժուարին պահ մըն էր որ կ'ապրէր Սահակ Հայրապետի մահով, 439ին, որ մեծ հեղինակութիւն եւ շնորհապատիւ կը վայելէր: Այդ շրջանին Հայոց եկեղեցին ուժեղ ճնշում կրեց պարսկական արքունիքէն, ամբողջապէս անջատուելու համար Կեսարիոյ եկեղեցիէն: Խորհրդանշը երկու եկեղեցիներու միութեան՝ կրնայ նկատուիլ կաթողիկոսներու ձեռնադրութեան հարցը Կեսարիոյ մէջ: Այս սովորութիւնը սկսած Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչէն, շարունակուեցաւ մինչեւ Սահակ Հայրապետ: Ստուգիւ, իբր խորհրդանշիչ, այս ենթարկումին՝ Հայոց կաթողիկոսը պէտք էր Կեսարիա երթալ, որպէսզի հոն ձեռնադրուէր եւ հռչակուէր կաթողիկոս. եւ ասիկա մինչեւ 387 թուականը գործադրուեցաւ, նոյն իսկ Հայաստան հռոմէական եւ պարսկական ազդեցութեան տակ մնալէն ետքն ալ:

Այնպէս կը թուի, որ պարագաները փոխուած էին Քաղկեդոնի ժողովէն քանի մը տարի առաջ (451ին): Հեղինակը կարեւոր փաստեր կը բերէ, կաթողիկոսի ինքնավար ընտրութեան թուականը ճշտելու

համար, որ իրեն համաձայն կը զուգադիպի Շահապիվանի ժողովին, 444 թուականին, երբ տեղի ունեցաւ ինքնավար ձեռնադրութիւնը Յովսէփ կաթողիկոսին: Անիկա եպիսկոպոսական աստիճան չունէր, բայց ինք եղաւ առաջին ինքնավար կաթողիկոսը Հայաստանի:

Հակառակ այս կարեւոր անկիւնադարձին, Արտաշատի ժողովէն ետք, կացութիւնը աւելի վատթարացաւ: Ինչպէս ծանօթ է բոլորին, տեղի ունեցաւ Վարդանանց պատերազմը, որ արեան մէջ խեղդուեցաւ, Աւարայրի դաշտին վրայ, 451ին: Այս ժամանակաշրջանին պատմական հիմնական աղբիւրներ կը մնան՝ Եղիշէ եւ Ղազար Փարպեցի պատմիչները, որոնք ունին իրարմէ տարբերակներ շատ մը մանրամասնութիւններու մէջ:

Եղիշէի մասին եղած քննադատութիւնները որոշ բանասէրներու կողմէ, կասկածի տակ դրին աւանդական ընդունուած թուականը, 460-470. նոյնպէս կասկածներ արթնցան անոր պարունակութեան մասին: Հ. Պօղոս Վրդ. Անանեան վճռականօրէն դիրք կը բռնէ ի նպաստ Եղիշէին, կարեւոր, նուրբ պատմական եւ բանասիրական տուեալներով կը պաշտպանէ գերազանցութիւնը, անոր հաւաստումներուն եւ վկայութիւններուն, (խստօրէն քննադատելով Հ. Ն. Ալկինեանի ժամանակագրական անճշտութիւնները): Միանգամայն կը յայտնէ իր վերապահումները նկատմամբ Ղազար Փարպեցիին, որ կը գրէ իր Պատմութիւնը, պատահած դէպքերէն շուրջ կէս դար ուշ:

Աւարայրի առաջին պարտութենէն ետք, Հայոց Եկեղեցին զրկուեցաւ նաեւ իր կաթողիկոսութենէն: Այս տխուր դէպքերուն անտեղեակ չէին կրնար ըլլալ Արեւելքի կայսրութեան քրիստոնեաները, ինչ որ կը վկայեն Թէոդորոսի թիւ 77 եւ 78 նամակները, ուղղուած Եմպլիոսի եւ Եւսեբիոսի, որոնք ծանօթ են իբր եպիսկոպոսներ Պարսկահայոց: Ակնյայտ է որ Եմպլիոս նոյն այն Եմպլաղն է, յիշատակուած Եղիշէէն, որուն անունը յիշատակուած է նաեւ Ս. Ղազարի թիւ 345 ձեռագրին մէջ այլափոխուած ձեւով Եւ - Ղաղ: Հ. Պ. Անանեան կը թարգմանէ եւ կը մեկնաբանէ Թէոդորոսի գրուած նամակները, ցոյց տալով որ այդ անծանօթ Եւսեբիոսը ուրիշ մէկը չէ՝ եթէ ոչ տիտղոսը Գատ կամ Գիւտիւմ, ապագային կաթողիկոս Հայոց՝ 461-478 տարիներուն:

Մինչեւ Զ. դար, Հայ Բիւզանդական միջ-եկեղեցական յարաբերութիւնները բաւական սերտ էին եւ հակառակորդական, մինչեւ որ ծայր տուաւ Հայոց մէջ բաժանում եւ երկու հոսանք, Փոքր Հայքի քաղկեդոնական Հայոց եւ Պարսկահայքի հակաքաղկեդոնականներուն միջեւ: Հ. Պ. Անանեան դրական կերպով կը վերլուծէ Զենոն կայսրին էնթիքընը, գրուած 482ին, որուն իբր փաստ կրնայ ծառայել այն համերաշխ ոգին, որ կայ Հայկական, Վրացական եւ Աղդանից Եկեղեցիներուն միջեւ: Հեղինակը մեկնելով այս տուեալներէն՝ նոր լոյսի տակ կը քննարկէ Բարգէն կաթողիկոսին երկու նամակները, պահուած

Գիրք Թղթոցի մէջ (Թիֆլիս, 1901, էջ 41-47, 48-51): Երկու վկայաթուղթերն ալ կը նկատուին հարազատ, եթէ նոյն իսկ երկրորդ նամակը նուազ պաշտօնական քան առաջինը, գրուած Դուինի համաժողովին առթիւ, 506ին, քիչ մը ժամանակավրէպ կը նկատուի իբրեւ պարունակութիւն եւ գրական ոճ: Հ. Պ. Անանեան կ'ենթադրէ որ Դուին քաղաքի յեղափոխութեան ժամանակ կորսուած ըլլայ բնագիրը. Բ. նամակը գրուած է 572 թուականին: Հայերէն ներկայ նամակը հաւանաբար գրուած ըլլայ, ձեռքի տակ ունենալով յունարէն թարգմանութիւնը:

Բնագիրը շատ կարեւոր է, քանի որ բացայայտօրէն կը հաստատէ մերժումը Քաղկեդոնի բանաձեւին: Երկրորդ թուղթին մէջըբերումները կը վերագրուին, մեզի ո'չ այնքան ծանօթ, Ամպեղիս Գերսոնացիի մը եւ Կոստանդնուպոլսեցի Անատոլ քահանայի մը: Հ. Պ. Անանեանի համաձայն՝ առաջին անձնաւորութեան անունը արդիւնքն է բնագրի խառնաշփոթութեան, որուն հետեւանքով կարդացած են Ամփեղիս եւ պիսկոպոս Քերսոն քաղաքի, փոխանակ կարդալու Քսէնիաս եպիսկոպոս Մապուկ քաղաքի, որովհետեւ իրապէս խօսքը Փիլպսէնոս Մապուկցիի մասին է: Երկու գրութիւններն ալ պէտք է որ թարգմանուած ըլլան 595ին եւ մեզի հասած Գիրք Թղթոցի միջոցով, Մովսէս Խորենացիի եւ Յովհան եպիսկոպոսապետի անուններով:

Գրքոյկին վերջին մասին մէջ կը քննարկուի Մատենադարանին մէջ պահուած 239 ձեռագրի գրութիւնը, ուր կը խօսուի Դուինի ժողովի մը մասին, որ տեղի ունեցած է Զ. դարու կէսերուն, Ներսէս Բ. կաթողիկոսութեան ժամանակ, 548-557 տարիներուն: Ստուգիւ, բարդ հարց մըն է, ինչ որ տեղի տուած է մասնագէտներու միջեւ վիճաբանութիւններու: Ծանօթ է բոլորին որ Հայոց եկեղեցին, իրապէս եւ ամբողջութեամբ երբեք չէր ընդունած Քաղկեդոնի ժողովին բանաձեւը, նոյն իսկ, ինչպէս ակնարկեցինք Հայ եկեղեցւոյ յունասէր եւ այս հոսանքին հաւատարիմ տարրին կողմէ, 480ական տարիներուն, երբ աւելի զգալի էր իրենց ազդեցութիւնը շնորհիւ Զենոն կայսրին միութեանական քաղաքականութեան: Միայն Դուինի Բ. ժողովով է որ որդեգրուեցաւ պաշտօնական անջատումը քաղկեդոնական հոսանքին:

Ուսումնասիրելով այս փաստաթուղթերը, քաղաքատեղի նաեւ ուրիշ աղբիւրներու հետ, երեւան կու գան որոշ տարրեր, որոնց հիման վրայ Հ. Պ. Անանեան կը հասնի հետեւեալ եզրակացութեան: Եւորջ 551ին՝ Դուինի առաջին ժողովով ականյայտ է ազդեցութիւնը Ասորի Ապտիշոյ եպիսկոպոսին, որ համաձայն գտնուած է Հայոց հետ թարգմանելու գործերը միաբնեայ խորքով, վերագրուած Տիմոթէոս Կուզին: Գրութեան թուականը չէ կարելի գետեղել 480-484 տարիներուն, ինչպէս կը կարծէ Տէր Մկրտչեան («Արարատ», 1908, էջ 566-589), եւ ո'չ ալ կարելի է ընդունիլ Հ. Ակինեանի առաջարկածը, քանի ան կը դնէ Է. դարուն, ինչ որ շատ ուշ է: Կոստանդնուպոլսոյ Բ. ժողովէն ետք,

չուրջ 554 թուականին, տեղի ունեցաւ երկրորդ նիստը Դուինի ժողովին, ուր աւելի յստակուեցան եւ սահմանուեցան վարդապետական եւ ծիսական հարցեր, առաջին քայլը՝ մերժելու համար Քաղկեդոնի ժողովին բանաձեւը: Սառնաչփոթութիւն ստեղծուած է յետագայ ժամանակներու պատմագիրներէն, որոնք այնպէս կը խօսին՝ իբր թէ Դուինի մէջ միայն երկրորդ ժողովը տեղի ունեցած ըլլայ:

Նման տուեալներ, հարուստ պատմաբանասիրական մեծ հմտութեամբ եւ սրամտութեամբ, մեզ կ'առաջնորդեն մտածելու թէ հայկական առաջին դարերու մատենագրութիւնը, գէթ մեծ մասով, տակաւին կարիքն ունի ուսումնասիրութեան: Հ. Պ. Անանեան սկզբունքով դէմ է վճռական եւ վերջնական դիրքորոշումներու, եզրակացութիւններու յանգելու, որոնք շատ անգամ արգելք եղած են հայագիտական լուրջ ուսումնասիրութիւններու զարգացումին եւ տեղի տուած անօգուտ վէճերու, որոնք առաջնորդած են մեզ անել ճամբու մէջ տանելու:

Շնորհիւ իր աղբիւրներու խոր հմտութեան, համաձայն Մխիթարեան լաւագոյն աւանդութեան, Հ. Պ. Անանեան կը հրամցնէ բոլոր մասնագէտներուն բանասիրական լայն ճաշակներ: Գնահատելի է նոյնպէս իր գրութեան եւ ոճի պայծառութիւնը, շարադրուած աշխարհաբար, թերեւս քիչ շատ դասական ոճով, բայց կը կարծենք որ այս բոլորը՝ ո՛չ ակամայ եւ ո՛չ պատահաբար...:

Հայացուց

Հ. ՎԱՐԴԱՆ ՔԷՇԻՇԵԱՆ

Կ. ԹՐԱՅԻՆԱ